

‘Abraham Kuyper: de afgevaardigde van Gouda’.

Directe Tweede-Kamerverkiezingen in het hoofdkiesdistrict Gouda gedurende de periode 1849-1918

Jan H. Kompagnie

Aflevering I

Karikatuur van Abraham Kuyper
(tekening van Albert Hahn).

Op 20 januari 1874 werd in het kiesdistrict Gouda een herstemming voor de verkiezing van de Tweede Kamer gehouden. Van de 3.448 kiesgerechtigden kwamen er 2.768 naar de stembus. De kiesdrempel lag op 1.378 stemmen. Kandidaten waren A. Kuyper en H.C. Verniers van der Loeff. Kuyper kreeg 54.57% van de stemmen, de absolute meerderheid, en werd daardoor in het parlement de volksvertegenwoordiger van het hoofdkiesdistrict Gouda. Abraham Kuyper, de latere leider van het anti-revolutionaire volksdeel, woonde niet in dat district (na zijn verkiezing verhuisde hij van Amsterdam naar Den Haag) maar was dus wel haar afgevaardigde. Kuyper was één van de zeventien afgevaardigden die namens het district Gouda in de periode 1849-1918 in de Tweede Kamer hebben gezeten.

Goudse vertegenwoordigers

In 1849 was er één Goudse afgevaardigde in de Kamer, in de periode 1850-1888 waren het er twee en in de periode 1888-1918 was er telkens weer één. Dit zijn de namen van die Goudse vertegenwoordigers:

mr. G.M. van der Linden, 1849-1853
 mr. L. Metman, 1850-1853
 M.A.F.H. Hoffmann, 1853-1874
 jhr.mr. W.M. de Brauw, 1853-1874
 dr. A. Kuyper, 1874-1877
 mr. M. Bichon van Ijsselmonde, 1874-1883
 mr. J.G. Patijn, 1877-1882
 jhr. K.A. Godin de Beaufort, 1882-1888
 U.H. Huber, 1883-1888
 O.J.E. baron van Wassenaer van Catwijck, 1888-1891
 M. Boogaerd, 1891
 J.P. Havelaar, 1891-1893
 Th.G.G. Valette, 1893-1894
 C.J.E. graaf van Bylandt, 1894-1901
 A.W.F. Idenburg, 1901-1902

S. de Vries Czn., 1902-1905
 jhr. W.Th.C. van Doorn, 1905-1918

Of, anders gepresenteerd:

1849-1853	1850-1853	1853-1874	1853-1874	1874-1877	1874-1883	1877-1882	1882-1888	1883-1888
G.M. van der Linden	L. Metman	M.A.F.H. Hoffmann	W.M. de Brauw	A. Kuyper	M. Bichon v. IJsselmonde	J.G. Patijn	K.A. Godin de Beaufort	U.H. Huber
1888-1891	1891-1892	1891-1893	1893-1894	1894-1901	1901-1902	1902-1905	1905-1918	
O.J.E. Wassenaer van Catwijck	M. Boogaerd	J.P. Havelaar	T.G.G. Valette	C.J.E. van Bylandt	A.W.F. Idenburg	S. de Vries	W.T.C. van Doorn	

Bevolkingsamenstelling op religieuze basis

Uit onderstaand overzichtje blijkt dat in de periode dat in Nederland het districtenstelsel van kracht was, de meeste inwoners van het district Gouda tot de Nederlandse Hervormde Kerk behoorden. Ook de meeste Goudse vertegenwoordigers behoorden tot dit kerkgenootschap. In 1848 omvatte het kiesdistrict Gouda ruim 20.000 inwoners, daarna schommelde het steeds rond de 45.000. Dat de onkerkelijkheid toenam blijkt uit het oplopend percentage 'Overig'.

Jaar	bevolking	Rooms-Katholiek	Hervormd	Gereformeerd	Overig
1848	20,920	7,024 (33.6%)	12,629 (60.4%)	192 (0.9%)	1,075 (5.1%)
1850	44,023	12,43 (28.2%)	29,651 (67.4%)	450 (1.0%)	1,491 (3.4%)
1858	44,339	12,29 (27.7%)	30,015 (67.7%)	526 (1.2%)	1,507 (3.4%)
1864	46,631	12,49 (26.8%)	31,959 (68.5%)	855 (1.8%)	1,326 (2.8%)
1869	43,917	11,87 (27.0%)	29,882 (68.0%)	824 (1.9%)	1,337 (3.0%)
1878	44,946	9,80 (21.8%)	32,747 (72.9%)	859 (1.9%)	1,534 (3.4%)
1888	44,072	8,22 (18.7%)	28,961 (65.7%)	4,651 (10.6%)	2,231 (5.1%)
1897	53,549	9,13 (17.1%)	36,775 (68.7%)	4,600 (8.6%)	3,043 (5.7%)
1909	61,585	10,21 (16.6%)	40,752 (66.2%)	6,614 (10.7%)	4,004 (6.5%)

De afgevaardigden

Absolute scheidlijnen tussen politieke groeperingen, zoals we die nu kennen, waren er niet altijd, maar een indicatie van de politieke voorkeuren van de Goudse afgevaardigden komt wel naar voren uit het volgende overzichtje: 7 van hen waren liberaal, 3 conservatief-antirevolutionair, 5 'gewoon' antirevolutionair en 2 antirevolutionair-christelijk-historisch.

Er waren dus zeventien afgevaardigden in de periode 1849-1918 die het Goudse kiesdistrict hebben vertegenwoordigd. Zes van de zeventien waren van adel. Het kiesdistrict Gouda is in de betreffende periode steeds door een liberaal en/of een antirevolutionair vertegenwoordigd geweest. Menige afgevaardigde met 'dubbele naam', die aanvankelijk tot de antirevolutionairen behoorde, sloot zich naderhand aan bij de christelijk-historischen, die zich rond 1897 losmaakten van de Anti-Revolutionaire partij. Door de -in de loop der tijd wel steeds zwakker wordende- relatie tussen kiezer en diens welstand, die minder draagkrachtigen en bezitlozen geheel van het kiesrecht uitsloot, kwamen andere groeperingen in het Goudse als de socialistische of communistische er in het geheel niet aan te pas.

Oppervlakkig onderzoek wijst uit dat een afgevaardigde van het district Gouda (dat dus veel meer gebied omvatte dan alleen de stad Gouda) zich wel met regionale politiek bezighield, maar weinig binding met de regio had, en dus ook nauwelijks met de stad Gouda. Kuyper voerde tijdens zijn Kamerlidmaatschap weliswaar het woord over regio-

nale aangelegenheden als de spoorverbinding tussen Gorinchem en Alphen aan den Rijn, maar hij werd toch vooral bekoord door de 'hogere politiek'. Dat gold globaal gezien ook voor de andere afgevaardigden. Vele geïnteresseerden in een Kamerzetel stelden zich dan ook kandidaat in meerdere districten ter verhoging van hun kansen om gekozen te worden, hetgeen blijk geeft van weinig verbondenheid met het district dat zij uiteindelijk gingen vertegenwoordigen.

De architect van het stelsel, Johan Rudolf Thorbecke, huldigde nadrukkelijk het liberale idee dat een vertegenwoordiger zonder last of ruggespraak met de regio, die hem afvaardigde, in de Tweede Kamer diende te opereren. Hij diende niet zozeer de volkswil uit te drukken als wel het volksbelang te behartigen. Dat dat -liberale- algemeen belang verrassenderwijs nogal eens overeenkwam met het eigenbelang van de gekozene, zal aan toeval geweten zijn. Waar latere afgevaardigden van de confessionele partijen juist wel specifieke belangen inbrachten en behartigden, kwamen die voort uit de ideologie van de eigen achterban en niet uit een behoefte de belangen van een regio te verdedigen.

Districtenstelsel

Wat was het districtenstelsel eigenlijk? In 1918 werd het afgeschaft. Sinds dat jaar kennen we in Nederland bij het kiezen van de leden der Tweede Kamer het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging, dat wil zeggen: het totaal aantal uitgebrachte stemmen gedeeld door 150 (het aantal Kamerzetels) bepaalt de kiesdeler. Elke politieke groepering die de kiesdeler haalt, bemachtigt een zetel in de Kamer. De uiterste consequentie is dat er maximaal 150 politieke partijen in de Tweede Kamer vertegenwoordigd kunnen zijn.

Het is een democratisch systeem: elke roepende in de politieke woestijn wordt gehoord, mits de kiesdeler wordt gehaald. Het nadeel is de grote verbroekeling. Niet snel zullen er 150 politieke partijen in de Tweede Kamer zitten, maar enkele tientallen is goed mogelijk. Bovendien is de band tussen kiezer en gekozene zwak: men kent elkaar nauwelijks. Voordeel is doorgaans wel dat er compromissen moeten worden gesloten tussen verschillende partijen, omdat meestal geen enkele partij de absolute meerderheid behaalt.

Dat is dus het stelsel van evenredige vertegenwoordiging zoals we dat heden ten dage kennen. Een alternatief is het districtenstelsel. Binnen een bepaald district worden dan verkiezingen gehouden, waarbij de kandidaten zich door middel van campagnes duchtig weren en op deze wijze, mochten ze dat al niet zijn, bij de kiezers in de regio bekend geraken. Degene die na één of meerdere rondes de absolute meerderheid behaalt, vertegenwoordigt het district in de Kamer. Het voordeel is dat er doorgaans een sterke binding is tussen de kiezer en de gekozen vertegenwoordiger. Het gevaar bestaat evenwel dat minderheidspartijen niet worden gehoord. Niet denkbeeldig is dan ook dat alleen maar vertegenwoordigers van de grootste partijen worden gekozen en alle andere politieke groeperingen buitenspel komen te staan. Bovendien loert het gevaar van belangenverstrengeling tussen de afgevaardigde en de kiezers vanwege de sterke afhankelijkheid van de afgevaardigde van zijn 'eigen' kiezers. De belangen van een district kunnen daardoor prevaleren boven het algemeen belang.

Toen bij de Grondwet van 1848 werd bepaald dat er rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer kwamen, kozen Johan Rudolf Thorbecke en de zijnen voor het districtenstelsel, waarbij gekozenen de absolute meerderheid moesten behalen.

In ietwat andere vorm bestond het districtenstelsel hier overigens

Johan Rudolf Thorbecke

al vanaf 1814, dat was geen dus ‘uitvinding’ in 1848 van Thorbecke c.s. Zoals gezegd: de kiesrechtregeling van 1848 met het districtenstelsel heeft geduurd tot 1918, in welk jaar naast het algemeen kiesrecht ook het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging werd geïntroduceerd.

De Grondwet van 1848

Bij de Grondwetsherziening van 1848 werden rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer ingevoerd. Het betrof dus een stelsel waarbij een absolute meerderheid vereist was om te worden gekozen, in combinatie met een districtenstelsel. In 1848 was koning Willem II het staatshoofd. In navolging van zijn vader, koning Willem I, was hij in politiek opzicht een zeer behoudend man. Toch kon hij de roep om meer inspraak van de burger in het bestuur van gemeente, provincie en rijk, die alom in Europa klonk en tronen aan het wankelen bracht, niet langer negeren. In maart 1848 overwon Willem zijn grote tegenzin in meer democratie en maakte hij, door de nood gedwongen -in geheel Europa waarde het spook der revolutie rond- de overstap van conservatief naar liberaal. Thorbecke trok aan het langste eind. Naast de invoering van rechtstreekse verkiezingen voor gemeente, provincie en Tweede Kamer werden ook allerlei grondrechten van kracht, die heden ten dage nog steeds actueel zijn en bediscussieerd worden, zoals de vrijheden van godsdienst, onderwijs, drukpers en vergadering.

Lang niet iedereen mocht vanaf 1848 aan verkiezingen deelnemen. Dat voorrecht bleef beperkt tot gerenommeerde, wijze mannen, die geacht werden uitsluitend het belang van het land te dienen. Alleen mannen van boven de 23 jaar die voor een bepaald bedrag in de directe belastingen werden aangeslagen, kregen stemrecht. Dit heet censuskiesrecht (census is belasting). Het bedrag waarvoor iemand moest zijn aangeslagen om stemrecht te krijgen verschilde per gemeente. Op grond van dit kiesrecht bezat slechts 11 procent van de mannelijke inwoners van 23 jaar en ouder het kiesrecht. Aan de gewone man, laat staan de gewone vrouw, kon het landsbelang niet worden toevertrouwd, zo vonden zij die dit systeem bedachten. Die man en vrouw stonden dan ook geheel buitenspel.

Dat vrouwen niet mochten kiezen was zo vanzelfsprekend dat dit niet eens expliciet werd vermeld. Toen later de feministe Aletta Jacobs, die inmiddels zeer gerenommeerd was en had aangetoond ook zeer wijs te zijn, gebruik wilde maken van haar stemrecht, ervoeren de heren wetsontwerpers dat als zeer ongepast. Geschrokken dichtten zij het lek en namen in de Kieswet op dat vrouwen niet aan verkiezingen konden deelnemen, waardoor Jacobs en geestverwanten voorlopig het nakijken hadden.

Van 1848 tot 1918 vonden er vier belangrijke kiesrechtregelingen plaats: het ‘voorlopig kiesreglement’ van 1848, de kieswet van 1850, de grondwetsherziening van 1887 en de kieswet van 1896. In 1887 werd een eerste stap gezet naar kiesrechtuitbreiding en ook de Kieswet van 1896 leidde tot meer kiezers. Maar pas in 1917 werd het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd. In 1919 kregen ook vrouwen stemrecht en was er sprake van algemeen kiesrecht.

Een kandidaat kon alleen bij meerderheid van stemmen worden gekozen. Stel dat in de eerste ronde een liberaal, katholiek en socialist meededen en de liberaal en katholiek naar de tweede ronde gingen, dan moesten de kiezers die op de socialist hadden gestemd, bepalen of ze in de tweede ronde de liberaal of de katholiek zouden steunen. Zo konden de socialistische kiezers uitmaken wie naar de Kamer werd afgevaardigd, de liberaal of de katholiek. Meestal werden de kandidaten tevoren al door de samenwerkende partijen verdeeld over de districten. Zo werd voorkomen dat katholieken tegenover antirevolutionairen kwamen te staan, en dat zij beiden de kans liepen al in de eerste ronde te worden verslagen door bijvoorbeeld een liberaal.

Politieke partijen

Rond 1848 bestonden er geen politieke partijen. Officieel waren er conservatieven en liberalen, maar onder de kiezers leefden die kwalificaties niet echt. Tegen 1870 evenwel kregen de kandidaten meer politieke kleur; de politieke stroming waartoe ze behoorden werd belangrijker dan hun persoonlijke kwaliteiten. Maar ook dan was lang nog niet altijd duidelijk tot welke politieke stroming een kandidaat behoorde. Behalve conservatief of liberaal kon een kandidaat nu ook antirevolutionair of katholiek zijn. Lange tijd voorzagen vooral de landelijke kranten de kandidaten van een politiek label.

Politieke partijen waren er dus aanvankelijk niet. In 1879 werd de Anti-Revolutionaire Partij opgericht. In 1885 volgden de liberalen met de oprichting van de Liberale Unie. Na de oprichting van de Anti-Revolutionaire Partij en de Liberale Unie volgden na 1888 nog de volgende partijen: Radicale Bond (1892), Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (1894), Christelijk-Historische Kiezersbond (1897), Vrij-Antirevolutionaire Partij (1898), Vrijzinnig-Democratische Bond (1901), Algemeene Bond van R.K. Kiesverenigingen (1904) en de Bond van Vrije Liberalen (1906).

De eerste verkiezingen: 1848-1850

Het kiesstelsel van 1848 werd geregeld door de wet van 11 oktober 1848 (Staatsblad nummers 61 en 70: het 'voorloopig kiesreglement'). De hierbij herziene grondwet bepaalde dat de leden van de Tweede Kamer rechtstreeks gekozen zouden worden in kiesdistricten door de meerderjarige (ouder dan 23 jaar) Nederlandse ingezetenen in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten. Om kiesrecht te verwerven moest een bedrag tussen 20 en 160 gulden in de directe belastingen worden betaald. Elke 45.000 inwoners werden door een Kamerlid vertegenwoordigd. Het 'voorloopig kiesreglement' stelde het aantal Kamerleden vast op 68. De leden van de Tweede Kamer hadden voor vier jaar zitting. Om de twee jaar trad de helft van de Kamerleden af waarna ze direct herkiesbaar waren. Op de tweede dinsdag van juni vonden de periodieke verkiezingen voor de helft van de Kamerleden plaats.

Alle kiesdistricten vaardigden in 1848 maar één kamerlid af. De data van de verkiezingen werden door de Gedeputeerde Staten in de provincies bepaald. De verkiezingen vonden daardoor op verschillende dagen plaats.

Nadat de kiezerslijsten definitief waren vastgesteld, ontving elke kiesgerechtigde een oproepingsbrief en een stembiljet. Dat stembiljet moest hij op de dag van de verkiezingen in de stembus deponeren. De lijsten van opgekomen kiezers en de stembussen werden vervolgens naar de hoofdplaats opgestuurd waar het tellen der stemmen onder leiding van het hoofd van het plaatselijk bestuur plaatsvond. Na het tellen van de stemmen werd door de voorzitter van het stembureau een proces-verbaal opgemaakt waarin de namen van alle kiezers stonden vermeld alsmede de uitslag.

Wanneer niemand bij de eerste stemming de volstreekte meerderheid (dat wil zeggen 50% + 1) had behaald, volgde een herstemming tussen de twee deelnemers met de meeste stemmen.

In 1849 waren er 68 Tweede Kamerleden. Vanwege de toename van het aantal kiezers door de groei van de bevolking moest om de vijf jaar de districtenindeling worden herzien en het aantal Kamerleden worden uitgebreid. Dit gebeurde voor het eerst in 1859 (toen naar 72 zetels) en daarna in 1864 (75 zetels), 1869 (80 zetels) en 1878 (86 zetels). In 1887 werd het aantal zetels op 100 vastgesteld.

De eerste algemene verkiezingen onder het nieuwe kiesstelsel werden in het district Gouda op 30 november 1848 gehouden. Er waren acht deelnemers, van wie -zeker ogenschijnlijk- niemand een binding met Gouda had. Politici van grote naam dongen mee naar de ene Goudse zetel: onder hen de 'vader van de democratie', Johan Rudolf Thorbecke.

Verkiezingsuitslag kiesdistrict Gouda: 30 november 1848

Uitslagen per deelnemer

	Naam	Aantal stemmen	Procentueel
1.	mr. G.M. van der Linden	131	20.63%
2.	mr. J.R. Thorbecke	115	18.11%
3.	mr. Æ. baron van Mackay	109	17.17%
4.	A. van Rijckevorsel Hz.	97	15.28%
5.	mr. D. Donker Curtius	87	13.70%
6.	mr. L. Luzac	33	5.20%
7.	mr. J.S. van Naamen	22	3.46%
8.	jhr.mr. W.T. Gevers Deynoot	11	1.73%

Niemand behaalde de absolute meerderheid, namelijk 318 stemmen (de helft van 635 + 1). Dus moest er herstemd worden, waarbij het ging tussen de twee kandidaten met de meeste stemmen. Dat waren G.M. van der Linden en J.R. Thorbecke.

Verkiezingsuitslag Gouda 14 december 1848

Uitslagen per deelnemer

	Naam	Aantal stemmen	Procentueel
1.	mr. G.M. van der Linden	315	56.86%
2.	mr. J.R. Thorbecke	239	43.14%

Gijsbertus Martinus van der Linden (1812-1888), gehuwd met J.H. Wttewaall, behaalde de absolute meerderheid, zo blijkt uit de uitslag van de herstemming. In politiek opzicht verschilden Van der Linden en Thorbecke zeer weinig van elkaar, wat blijkt uit de aanduiding van Van der Linden als Thorbeckiaan. Van der Linden, die met enkele onderbrekingen bijna veertig jaar politiek actief was als Tweede-Kamerlid, was een scherpzinnig rechtsgeleerde en een welsprekende advocaat. Hij was lid van de Nederlandse Hervormde Kerk. Zijn zoon was Pieter Wilhelm Adriaan Cort van der Linden, regeringsleider tijdens de Eerste Wereldoorlog. Onder diens kabinet kwam de grondwetsherziening van 1917 tot stand, die algemeen kiesrecht en financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs mogelijk maakte.

Wordt vervolgd